

Razumijevanje kajkavskoga narječja djece predškolske dobi s kajkavskog govornog područja

Huđ, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:761544>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

LUCIJA HUĐ

DIPLOMSKI RAD

**RAZUMIJEVANJE KAJKAVSKOG
NARJEČJA DJECE PREDŠKOLSKE
DOBI S KAJKAVSKOG GOVORNOG
PODRUČJA**

Zagreb, srpanj 2019.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)**

Predmet:

KAJKAVSKO JEZIČNO BLAGO

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Lucija Huđ

TEMA ZAVRŠNOG RADA: RAZUMIJEVANJE KAJKAVSKOG NARJEČJA
DJECE PREDŠKOLSKE DOBI S KAJKAVSKOG GOVORNOG PODRUČJA

MENTOR: prof. dr. sc. Đuro Blažeka

Zagreb, srpanj 2019.

Sadržaj

1. UVOD	5
2. JEZIČNO IZRAŽAVANJE	7
2.1. JEZIK I GOVOR	7
2.2. GOVOR, MIŠLJENJE I JEZIK	7
3. SPORAZUMIJEVANJE	8
4. JEZIČNE RAZINE	9
4.1. STANDARDNI JEZIK	9
4.2. RAZGOVORNI JEZIK	10
4.3. NARJEČJA ILI DIJALEKTI	10
5. KAJKAVSKO NARJEČJE	12
5.1. REFORMA KNJIŽEVNOG JEZIKA	14
5.2. ISTRAŽIVANJE KAJKAVSKOG JEZIKA	14
5.2.1. <i>Deminutiv</i>	15
5.2.2. <i>Tuđice</i>	15
6. LEKSIK KAJKAVSKOG NARJEČJA	15
7. ZNAČAJ I ULOGA GOVORA U RANOJ DOBI	17
8. RAZVOJ GOVORA	19
8.1. USVAJANJE I UČENJE JEZIKA	21
8.2. NEOLOGIZMI.....	22
8.3. VIŠEJEZIČNA KOMUNIKACIJA	23
9. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA DJEČJEG JEZIKA	24
10. RAZUMIJEVANJE KAJKAVSKOG NARJEČJA DJECE PREDŠKOLSKE DOBI S KAJKAVSKOG GOVORNOG PODRUČJA	26
10.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	26
10.2. HIPOTEZA	26
10.3. CILJ	26
10.4. METODA.....	27
10.4.1. <i>Ispitanici</i>	27
10.4.2. <i>Materijal</i>	27
10.4.3. <i>Instrumenti</i>	29
10.5. OKOLNOSTI ISTRAŽIVANJA	29
10.6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	30
11. ULOGA ODGOJITELJA	32
12. ZAKLJUČAK	35
LITERATURA	37

Izjava o samostalnoj izradi rada

*Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati?*

*Pavao Štoos **Kip domovine** vu početku leta 1831.*

Sažetak

Rad na samom početku objašnjava važnost jezika i govora, koji su usko povezani s mišljenjem, kao osnovnog sredstva komunikacije. Također, govori se o predškolskom dobu kao najvažnijem za usvajanje govora kojim je dijete okruženo te govora kojem je izloženo u instituciji. Opisuju se tri jezične norme, standardni, razgovorni i dijalektalni jezik odnosno narječja, koje nalazimo u hrvatskom jeziku. Nadalje, pobliže se objašnjava razvoj kajkavskog narječja, njegove specifičnosti, leksik i istraživanja te okolnosti rane štokavizacije i odbacivanja kajkavskog književnog jezika kao standardnog hrvatskog jezika. Spominje se njegova podložnost promjenama i štokavizaciji kao posljedici društvenih promjena, utjecaja hrvatskog standardnog jezika obrazovanjem, medijima, kulturom i mnogim drugim kao i potiskivanje kajkavskog govora od strane kajkavaca zbog srama govorenja kajkavskim jezikom. Rad pojašnjava kako zanemarivanje dječjeg prvog naučenog govora unazađuje proces učenja standardnog jezika jer dijete na temelju naučenog jezika savladava standardni kao i svaki drugi strani jezik koji kasnije uči. Prikazano je i istraživanje s djecom predškolske dobi s istraživačkim pitanjem koliko današnja djeca s kajkavskog govornog područja razumiju kajkavske riječi te važnost odgojitelja u procesu razvoja jezika kod djece najranije dobi. Jezični razvoj započinje još i prije rođenja djeteta, a obitelj je primarna zajednica u kojoj dijete uči i razvija svoj jezik. Dolaskom u odgojno obrazovnu instituciju glavnu ulogu u osiguranju razvoja jezika kod djece preuzima odgojitelj. On svoj govor mora prilagoditi djeci, govoriti razgovijetno i glasno i nipošto ne smije dijete koje koristi riječi iz svojeg zavičajnog govora kritizirati već u svoj rad uvrstiti aktivnosti dijalektalnog karaktera te tako započeti njegovati kajkavski izričaj od najranije dobi.

Ključne riječi: jezik i govor, djeca, materinski govor, kajkavsko narječje

Summary

At the very beginning, the paper explains the importance of language and speech as the primary means of communication. It also speaks about pre-school age as the most important for adopting a speech that surrounds the child and the speech it is exposed to in formal institutions. Three language norms are described- standard, conversational and dialectal language or dialects found in the Croatian language. Furthermore, the development of Kajkavian dialect, its specificity, lexicon and research, as well as the circumstances of early stokavization and the rejection of kajkavian literary language as a standard Croatian language are explained in greater detail. It is recalled that the kajkavian language is susceptible to changes and stokavization as a result of social changes, the influence of the Croatian standard language on education, media, culture and many other factors, as well as the suppression of Kajkavian speech by the Kajkavians because of the fact that they feel ashamed to speak in the Kajkavic language. The paper explains that the neglect of a child's first learned speech slows down the process of learning the standard language because the child learns the standard language as any other language that it learns later on the basis of the first language learnt. A survey of pre-school children shows how much of today's children living in the Kajkavian region understand Kajkavian words and it also addresses the question of the importance of educators in the process of language development in children at the earliest age. Language development begins before the child is born and the family is the primary community in which the child learns and develops their language. When becoming a member of an educational institution, the primary role of the educator is the development of a child's language. They must adapt their speech to children's needs and speak clearly and loudly, and a child who uses the words from his native language should not be criticised by the educator. Moreover, the educator should include activities of dialectal character in their work so as to begin to nurture the Kajkavian expression from the earliest age.

Key words: language and speech, children, mother tongue, Kajkavian dialect

1. UVOD

Početak rada odnosi se na objašnjavanje jezika kao osnovnog komunikacijskog sredstva koje prožima sve aspekte djetetova iskustva te je značajan dio egzistencije i način povezivanja s drugima. On omogućava djetetu da izrazi svoje osjećaje i potrebe te je odraz djetetove osobnosti. (Apel, Masterson, 2004.)

Jezik, govor i mišljenje tri su neodvojiva segmenta koja su u stalnom međudnosu te su predmetom tumačenja psihologije filozofije i lingvistike. Mišljenje nam omogućuje procese učenja i usvajanja jezika što dovodi do mogućnosti organizacije verbalne komunikacije. (Pavličević-Franić, 2005.)

Rano djetinjstvo je period ranog razvoja i usavršavanja svih djetetovih sposobnosti i vještina kao što su motorika i senzomotorika, a rana predverbalna i verbalna komunikacija odnose se na jezične, socijalne i spoznajne vještine. (ibidem.)

Govor se razvija već od prvih dana djetetova života, a obitelj je najbliže i najprirodnije djetetovo okruženje i zato ima najveću ulogu u procesu razvoja govora. Majka svoje dijete poznaje bolje od bilo kojeg liječnika, psihologa i logopeda te ima značajnu ulogu u djetetovu razvoju. (Posokhova, 2008.)

Upravo je predškolsko doba presudno u usvajanju govora s kojim je dijete okruženo kao i onim koje je osmišljeno u odgojnoj ustanovi. Zanemari li se ili potisne zavičajni govor u ranom razdoblju kasnije će njegovom govorniku, kad bude odrastao čovjek, postati dalek i odbojan. (Hranjec, 2004.)

U hrvatskom jeziku poznajemo tri jezične razine: standardni jezik, razgovorni jezik i narječja ili dijalekte. Vrlo često se susrećemo s predrasudama o jeziku gdje ljudi misle kako je samo standardni jezik pravilan i točan, a svi drugi jezici nisu. Upravo suprotno, svaki jezični sustav kojim se koristi određena skupina ljudi, a koji služi komunikaciji je pravilan ako ga znamo pravilno upotrijebiti u primjerenim komunikacijskim situacijama. (Pavličević-Franić, 2005.)

Kajkavski jezik jedan je od tri hrvatska narječja kojim se govori uglavnom na sjeveru i sjeverozapadu Hrvatske. Svjedoci smo najnovijih promjena njegove štokavizacije kao posljedice društvenih promjena, doseljavanja stanovništva iz

nekajkavskih govornih područja, utjecaja hrvatskoga standardnoga jezika obrazovanjem, medijima, kulturom. (Velički, Velički, Vignjević, 2009.) I sami govornici ga potiskuju iz govora te se prilagođavaju govoru sugovornika ako on nije kajkavac što pokazuje manjak ponosa i jezične posebnosti. (Puškar, 2015.) Govor najmlađih naraštaja dobar je pokazatelj promjena, stoga smo istražili jedan segment – koliko djeca s kajkavskog govornog područja razumiju kajkavske riječi. (Velički, Velički, Vignjević, 2009.)

Svaki je jezični sustav podložan promjenama manje onda kada se ostvaruje pismom, a više u govornim ostvarenjima. Možemo primjetiti kako se kajkavski okolinski govor zadnjih godina bitno promijenio u smjeru štokavizacije pa je zato i sve manje upotrebe leksema specifičnih za kajkavsko narječje. Također veliki utjecaj standarda prisutan je kroz institucionalni govor i govor medija kao i povećan utjecaj engleskoga jezika. (ibidem.)

Odgojitelji kao stručne osobe koje promišljaju proces djetetova učenja imaju važnu ulogu u djetetovom razvoju općenito pa tako i u jezičnom razvoju. Odgojiteljev govor mora biti primjeren djeci, razumljiv i melodičan kako bi ga djeca učenjem po modelu pravilno usvojila. (Posokhova, 2008.)

Djeca koja dolaze u odgojno obrazovnu ustanovu sa sobom donose vlastiti jezični idiom koji su naučili kod kuće te se prvi put susreću s usvajanjem standardnog jezika. Prvi djetetov materinski govor predstavlja osnovu za učenje standardnog književnog jezika, a odgojiteljeva uloga je da ne zanemaruje djetetov prvi govor već da ga potiče u raznim aktivnostima te na taj način djetetu pomogne da brže i jednostavnije ovlada i jednim i drugim u potpunosti. (Pavličević-Franić, 2005.)

2. Jezično izražavanje

Jezično izražavanje je osnovno komunikacijsko sredstvo u svim područjima ljudskog života. Temelj za uspješno odvijanje procesa jezične komunikacije je razumijevanje odnosa između jezika, govora i mišljenja. Pristupi tom problemu bili su dvojaki od različitih autora. Jedni su autori poistovjećivali pojmove jezik i govor dok su ih drugi pokušali razgraničiti. (Pavličević-Franić, 2005.)

Švicarski lingvist Ferdinand de Saussure bio je jedan od prvih koji je upozorio na činjenicu da su jezik i govor usko povezani, ali nisu istovjetni. Njegova teza bila je da je jezik organizirani sustav znakova, tzv. la langue, te je on kao takav prvenstveno društvena tvorevina, dok je govor, tzv. parole, jezik u upotrebi. (ibidem.)

2.1. Jezik i govor

Hrvatska enciklopedija Leksikografskoga zavoda jezik definira kao povijesno uvjetovan sustav glasovnih znakova specifičan za svaku pojedinu jezičnu zajednicu koji ponajprije služi za sporazumijevanje odnosno razmjenu obavijesti, misli, osjećaja, a govor definira kao sustav verbalnih i neverbalnih znakova kojima se pripisuje određeno značenje te koji služi kao sredstvo ostvarenja jezika. (Pavličević-Franić, 2005.)

U svakom slučaju možemo se složiti da je komunikacija jedan od najsloženijih čovjekovih intelektualnih sposobnosti koja mu omogućuje sporazumijevanje uz pomoć povezanih i smislenih artikuliranih glasova. (ibidem.)

2.2. Govor, mišljenje i jezik

Međuodnos govora i mišljenja predmet je tumačenja psihologije, filozofije i lingvistike. Postoje različite teorije pa su tako bihevioristi smatrali mišljenje unutarnjim govorom, neurolingvisti su smatrali da je govor sredstvo mišljenja, a u trećoj skupini teorija o jeziku, govoru i mišljenju prevladavala je teza prema kojoj

postoji mišljenje izvan govora i govor neovisan o mišljenju. Upravo takva raznovrsnost stavova dokazuje složenost problema. Jedino u čemu vidimo poveznicu kod tumačenja svake teorije je da se proučavanje procesa komunikacije nikako ne može odvojiti od proučavanja mišljenja. (Pavličević-Franić, 2005.)

Mišljenje je intelektualna aktivnost, niz kognitivnih operacija analize, sinteze, komparacije, apstrahiranja i drugih kojima prethodi osjetilna spoznaja. Rezultat mišljenja je misaona spoznaja koja se očituje kroz shvaćanje, razumijevanje, poimanje, a koja nam omogućuje da shvatimo i ono što neposredno nismo percipirali. (ibidem.)

Možemo zaključiti kako mišljenje kao kognitivna razina omogućuje procese učenja, a samim time i učenje i usvajanje jezika, a naučena jezična pravila i norme zatim omogućuju organizaciju verbalne komunikacije. Drugim riječima, jezik, govor i mišljenje su dijelovi opće spoznaje čovjeka te se nužno isprepliću u međusobnom djelovanju, a izostavljanjem bilo kojeg od ta tri elementa bitno se narušava jezična komunikacija kao i razvoj cjelokupne ličnosti. (ibidem.)

Poznavanje jezika jedan je od najvažnijih preuvjeta za razvoj jezične, ali i psiho-socijalne kompetencije. U predškolskoj fazi razvoja jezika, komunikacija djeci predstavlja ugodnu, spontanu i stvaralačku aktivnost koju prihvaćaju s radošću. (ibidem.)

3. Sporazumijevanje

Sporazumijevanje podrazumijeva primanje i prenošenje poruka, obavijesti, informacija, misli, osjećaja, iskustava i slično. Postoje različiti sustavi sporazumijevanja kojima se služe sva živa bića. Čovjek se, dakle, služi jezikom za razliku od životinja koje se također glasaju, ali nisu svjesne smisla i svrhe svojeg takozvanog govora. (Pavličević-Franić, 2005.)

Ljudsko sporazumijevanje možemo podijeliti na nekoliko skupina. Sporazumijevanje *na razini pojedinca* odnosi se na osobni jezik; *na razini skupine* ubrajamo dječji jezik, jezik određenih zanimanja, narječni idiomi, u jezik *na razini*

razdoblja spada jezik romantizma, realizma, moderne...; *na razini kulturne zajednice* prepoznajemo jezik viših i nižih slojeva, jezik ulice ili šatrovački jezik, i *jezik na razini društva u cjelini*, a to su načini pozdravljanja i odzdravljanja, komunikacija za stolom i slično što se razlikuje od društva do društva. (ibidem.)

4. Jezične razine

Tijekom komunikacijskog procesa ljudi upotrebljavaju cijeli spektar jezičnih sredstava, pravila, normi i sustava pomoću kojih se jedni drugima obraćamo. Na svim razinama komunikacijske prakse može se zamijetiti ispreplitanje različitih jezičnih idioma unutar sustava istog jezika. Takav odnos posebno je naglašen kod osoba koje su takozvani dvojezičnici ili višejezičnici pa u svojoj praksi u različitim kontekstima i s različitim osobama različito komuniciraju, na primjer, u vrtiću, školi, na fakultetu ili poslu *standardnim jezikom*; u kući *dijalektom*; u igri, s prijateljima *žargonom*. (Pavličević-Franić, 2005.)

4.1. Standardni jezik

Standardni jezik definira se kao službeno sredstvo sporazumijevanja svih pripadnika određenog naroda. U okolnostima normalnog jezičnog razvoja, jezik kojim govori i piše pojedini narod, raspada se na narječja, podnarječja, mjesne govore. Zbog činjenice da komunikacija u takvim okolnostima može biti otežana svaki narod stvara jezik koji će služiti kao sredstvo komunikacije svih njegovih govornika. Taj se dogovoreni standardni jezik onda rabi u svim službenim komunikacijskim situacijama kao što su vrtići, škole, javni skupovi, mediji i drugo. (Pavličević-Franić, 2005.)

U Hrvatskoj je proces usustavljanja i normiranja hrvatskoga jezika dovršen u 19. stoljeću, a počiva na temeljima novoštokavskoga narječja i štokavske književnosti kao i štokavskoj osnovici ijekavskoga/jekavskoga izgovora. (ibidem.)

4.2. Razgovorni jezik

Definicija razgovornog jezika objašnjava da je to jezik kojim se služimo za sporazumijevanje u svakodnevnim životnim situacijama kod kuće, na ulici, u vrtiću, školi, fakultetu, na poslu, s članovima obitelji, prijateljima, poznanicima. Takvu vrstu jezika najčešće naučimo nesvjesno, prilikom normalnog jezičnog razvoja, kao prvi usvojeni jezik sredine u kojoj smo odrastali. Karakteristike razgovornog jezika su slobodniji izraz, spontanije priopćavanje bez prevelike brige o sintaktičkoj, morfološkoj ili fonetskoj ispravnosti iskaza te veći raspon izražajnih sredstava. Upravo te karakteristike razlikuju razgovorni od standardnog jezika koji je jedinstven. (Pavličević-Franić, 2005.)

Unutar svakodnevne razgovorne komunikacije razvijaju se jezične podrazine odnosno supstandardni idiomi hrvatskoga jezika poznatiji pod imenom *žargoni* (fr. jargon = iskvaren jezik). Hrvatski izraz za žargon je *šatrovački jezik*, jezik ulice, a podrazumijeva „nižu“ govornu varijantu zatvorenih društvenih krugova. Taj se izraz ne može uvijek poistovjetiti s terminom žargon jer u praksi postoje žargoni pojedinih sredina, npr. zagrebački, varaždinski žargon; žargoni određenih struka, npr. liječnički, vojni žargon; žargon manjih društvenih skupina, npr. studentski, mornarski žargon. Sve spomenute vrste žargonizama obilježava pripadnost nekog od hrvatskih narječja, poseban leksik, utjecaj stranog jezika i odstupanje od standardnojezičnih normi. (ibidem.)

4.3. Narječja ili dijalekti

Hrvatski dijalekti odnosno organski idiomi¹ približno od 9. stoljeća pripadaju jednom od slavenskih jezika. To su podsustavi standardnoga književnoga jezika koji su svojstveni i govore se na određenom području, kraju ili geografskom prostoru. Hrvatski jezik najčešće je u znanosti nazivan hrvatskosrpski ili srpskohrvatski, a njegova povijest se tumači na različite načine. U novije vrijeme počinje se nazivati središnjim južnoslavenskim jezičnim dijasistemom što znači da je smješten između

¹ Idiom (grč. *idios* = svoje, svojstveno), opći naziv za svaki prepoznatljivi jezični oblik odnosno entitet svojstven nekom području, razdoblju, skupini, struci...

slovenskog jezika na sjeverozapadu te bugarskog i makedonskog na jugoistoku. Najčešće nailazimo na podjelu jezičnog razvoja na tri razdoblja. (Lisac, 1996.)

U prvom razdoblju jezik se mijenja na način da se svuda odvijaju važne jezične promjene na identičan ili gotovo identičan način. Na primjer, gubljenje opozicije između prednjih i neprednjih vokala, izjednačavanje praslavenskih poluglasova po vokalu, gubitak nazalnosti i slično. (ibidem.)

Drugo razdoblje obilježeno je brzim razvojem i formiranjem dijalekata koji i danas dobrim dijelom postoje, no dio ih se, najčešće u velikim seobama, izgubio. Kao primjer radikalnog smanjenja nekog narječja tijekom seoba najčešće se izdvaja čakavski fenomen jer je velik dio čakavskog područja u 16. stoljeću pao pod tursku vlast ili je opustošen pa su čakavci najvećim dijelom bježali izvan hrvatskih prostora. Staro kajkavsko područje također je velikim dijelom smanjeno nakon seoba zbog znatnog broja štokavskih doseljenika koji su sa sobom donijeli novoštokavski dijalekt. (ibidem.)

Treće razdoblje predstavlja uglavnom miran nastavak jezičnog procesa. (Lisac 1996.)

U hrvatskom jeziku postoje tri narječja: *štokavsko*, *kajkavsko* i *čakavsko*. Svako narječje dijeli se na podnarječja i mjesne govore koji nastaju u manjim jezičnim zajednicama pojedinog kraja pa tako, na primjer, nećemo čuti istu kajkavštinu u Zagrebu, Zagorju i Međimurju. (Pavličević-Franić, 2005.)

Hrvatski jezik je svoje izražajno bogatstvo temeljio na svim narječjima, a činjenica da je hrvatski jezik standardiziran prema novoštokavštini i štokavskoj književnoj tradiciji ne znači da je štokavski dijalekt jednak standardnome književnome hrvatskom jeziku. Standardni i sva narječja sadrže svojstvena pravila i norme prema kojima su prepoznatljiva, izuzevši mjesne govore koji se ostvaruju na pojedinom području čega kod standardnog jezika nema. Međutim, to ne znači da je samo standardni jezik točan i normiran, a dijalekti nepravilni. Upravo suprotno, svi jezični idiomi, da bi služili sporazumijevanju, moraju imati pravila i biti normirani i gramatični jer ih u suprotnom govornici ne bi znali realizirati u komunikaciji. (ibidem.)

Stoga možemo zaključiti da ne postoje nepravilni jezici, kao što to često možemo čuti, jer je svaki jezik, govor ili narječje pravilno ako ga znamo ispravno upotrebljavati u primjerenim komunikacijskim situacijama. (ibidem.)

Naš je jezik poseban slavenski jezik. Upravo je njegova književna upotreba posve originalna i osobita i vrlo važna jer postoji uzajamno djelovanje materinskih govora i književnog jezika. (Lisac, 1996.)

5. Kajkavsko narječje

Kajkavštinu je, kao jednu od spomenutih osnovnih idioma južnoslavenskog dijaisistema, moguće prepoznati već u prvim zapisima iz 12. stoljeća. Jedno od prvih djela jest u potpunosti sačuvano kajkavsko tiskano djelo *Dekretum* autora Ivana Pergošića (1957.). Upravo to djelo pokazuje svjesna razmišljanja o kajkavskom dijalektnom fenomenu odnosno kajkavskoj raznolikosti jer je sačuvano u dvije kajkavske verzije i djelomično u jednoj nekajkavskoj ikavskoj verziji. (Lončarić, 1996.)

U 17. stoljeću kajkavske riječi ulaze u poliglotski rječnik njemačkog leksikografa Megisera, a u to vrijeme nastaju i prva kajkavska leksikografska djela koja ubrajamo u najznačajnija slavenska leksikografska djela uopće. To su djela koja uvelike pridonose stvaranju književnog jezika i sadrže bogatu dijalektnu građu. (ibidem.)

Kao prvo, važno je spomenuti da su se kajkavske riječi pojavile u rječniku *Dikcionar* Jurja Habelića 1670. godine te je to bio prvi kajkavsko-latinski rječnik. U isto vrijeme nastalo je najveće kajkavsko leksikografsko djelo *Gazophilacium* pavlina Ivana Belostenca koji se za njegovo stvaranje poslužio Habelićevim *Dikcionarom*. (ibidem.)

U 18. stoljeću na kajkavskom području nastaju prve gramatike koje sadržavaju opis kajkavskog književnog jezika. U njima nalazimo prve opise kajkavske jezične strukture te prikaze dijalektnog sustava u kojima autori, koji su i sami najčešće kajkavci, polaze od podataka u vlastitim zavičajnim govorima. (ibidem.)

Zanimljivo je da prvu hrvatsku kajkavsku gramatiku nije napisao kajkavac već Johannes Christophorus de Jordan, dvorski savjetnik Kraljevske Češke. Nešto kasnije nastala je prva, zapravo prerađena, kajkavska gramatika koju je napisao kajkavac Ivan Ignac Vitković 1779. godine. (Lončarić, 1996.)

Kajkavski književni jezik i književnost, karakterizirani vrlo zanimljivim značajkama, razvijali su se na relativno malom području interesantnom zbog činjenice da su prihvaćane one kajkavske osobine koje su poznate i čakavcima i štokavcima. (Lisac, 1996.)

Kajkavski književni jezik ozbiljno je konkurirao uz čakavski i štokavski da postane osnovicom hrvatskoga standardnoga jezika zbog svoje izgrađenosti. Međutim zbog relativno kasnog javljanja i procvata te ograničenog prostora upotrebe, uglavnom na sjeveru i sjeverozapadu Hrvatske, književna kajkavština ipak nije postala temeljem hrvatskog standarda. (Puškar, 2015.)

Ljudevit Gaj se u jeku ilirskog pokreta zbog već spomenutih nepovoljnih geografskih i političkih uvjeta opredijelio za štokavsko narječje kao osnovu hrvatskog standardnog jezika. Nakon tog događaja književna kajkavština je sve više marginalizirana i slabo zastupljena u hrvatskom javnom diskursu. (ibidem.)

Hrvatska kajkavština je i danas stigmatizirana te se kajkavsko narječje i njegovi idiomi zbog manjka regionalne svijesti i osjećaja jezične posebnosti smatraju nepravilnim. Čak ga i sami govornici opisuju kao nazadan, nakaradan pa i neinteligentan, a u razgovoru se nerijetko jezično prilagođavaju nekajkavskom sugovorniku čime zapravo pokazuju manjak osjećaja jezične posebnosti i ponosa. (ibidem.)

Možemo reći da je uzrok tome činjenica da kajkavštinu prati stigma ruralnog jezika kultne serije Gruntovčani u kojoj se prikazuju stereotipi kajkavske naivčine i malog seoskog čovjeka, neobrazovanog, ali poštenog kajkavskog kumeka, koji su još uvijek prisutni u određenoj mjeri kod nekajkavskih govornika. (Puškar, 2015.)

U novije vrijeme počelo se pojavljivati sve više sinkroniziranih stranih crtanih filmova koji osim na standardni bivaju prevedeni i na hrvatske urbane i ruralne govore. Povodom premjere crtanog filma „Štrumfovi“ Robert Pauletić je pokrenuo akciju pod nazivom „Dosta je kajkavizacije među crtićima“ i pozvao na bojkot zbog

stajališta kako pretjerana zastupljenost kajkavštine samo nanosi štetu djeci iz nekajkavskih područja te da bi bilo da se crtani filmovi sinkroniziraju isključivo na standardni jezik. Unatoč svemu, mala je vjerojatnost da će sva djeca zbog gledanja crtanih filmova početi kajkati prvenstveno zbog toga što su riječi i izrazi koji se pojavljuju vezani uz određeni kontekst. (ibidem.)

5.1. Reforma književnog jezika

Oko polovice 19. stoljeća u Hrvata je provedena reforma književnog jezika. U sjevernim krajevima zemlje napušta se književni jezik baziran na kajkavštini te se kao osnovica književnom jeziku uzima novoštokavština. Međutim književni kajkavski jezik još se uvijek nije sasvim predao. Mnogi hrvatski autori (Ivan Kukuljević, Matija Valjevec, Rikardo F. Plohl Herdvigov, Pavao Štoos i drugi) još uvijek tiskaju književna djela na kajkavskom jeziku. Na kraju stoljeća nastaju dijalektološki radovi s opisima suvremenih kajkavskih govora čime se dobiva prvi uvid u raznovrsnost i teritorijalnu raspoređenost kajkavskih idioma. (Lončarić, 1996.)

5.2. Istraživanje kajkavskog jezika

Mnogi istraživači su istraživali kajkavski govor na različitim geografskim položajima. Iz njihovih istraživanja i zabilješki danas znamo da su u kajkavskom narječju pronađena 22 različita prozodijska sustava odnosno intonacije i naglasci. Pretpostavlja se da će se dodatnim istraživanjima u neistraženim kajkavskim mjesnim govorima pronaći još barem nekoliko tipova. (Lončarić, 1996.)

5.2.1. Deminutiv

Jedna od karakteristika kajkavskog narječja je velika učestalost deminutiva odnosno hipokoristika u njemu. Najčešće dolaze sa sufiksom -ek (tatek, mamek, sirek, stolek). I inače su deminutivi česti (kava-kavica, meso-meseo, vino-vinčeko, mleko-mlekeco, salata-šalatica), osobito kod nekih osobnih imena, gdje se nerijetko na deminutivni oblik dodaje novi deminutivni sufiks (Štef, Štefek pa i Štefiček, Anka, Ankica i Ankičica itd.). (Lončarić, 1996.)

5.2.2. Tuđice

Kajkavštinu također karakterizira velik broj germanizama i hungarizama jer su kajkavski krajevi dugo bili u blizini tih područja, a nekoliko su se stoljeća i razvijali životom u istoj državi. Iz tog razloga neke riječi su se u govoru zadržale do danas pa se često od germanizama može čuti furt, vanjkuš, ancug, vaservaga, bademantel, fercajg i mnogi drugi. S druge strane postoje i tuđice iz mađarskog jezika koje nalazimo u nešto manjem opsegu, na primjer, beteg, betežen, hasen i drugi. (Lončarić, 1996.)

6. Leksik kajkavskog narječja

Leksička se norma bavi problematikom cjelokupnog rječničkog blaga nekog jezika. Što znači da sve riječi određenog jezika čine njegov leksik odnosno riječnik, a grana jezikoslovlja koja se bavi proučavanjem leksika zove se leksikologija. (Pavličević-Franc, 2005.)

Leksička norma nije jednoznačno određena pa zato ima više obilježja posrednog određivanja nego neposrednog normiranja. Zadaća rječnika u kojem se nalazi popis riječi pojedinog jezika kao i njihovo značenje nije obvezujuća. Sporazumijevanje će biti uspješnije ako govornik ima veći opseg riječi i ako što bolje poznaje osnovno i preneseno značenje riječi te ako razlikuje izvorne od stranih riječi ili tuđica. Dakle, o

govorniku i bogatstvu njegova rječnika te općenito o njegovom jezičnom znanju ovisi koju će riječ i kada iskoristiti u jezičnoj komunikaciji. (ibidem.)

Iako su prvi hrvatski veliki rječnik *Gazophilacium* Ivana Belostenca i prvi kajkavski rječnik *Dikcionar* Jurja Habdelića nastali još na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće kajkavski leksik nam još uvijek nije dovoljno poznat. (Lončarić, 1996.)

Kajkavske riječi nisu ušle u veliki Akademijin Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika u opsegu u kojem druga dva narječja jesu. Isto tako djela koja su tiskana na kajkavštini to jest kajkavskom književnom jeziku uglavnom nisu uzimana u obzir. Razloge za takav postupak prvog urednika Akademijina Rječnika Đure Daničića nalazimo zbog nejasnog statusa kajkavštine za tadašnju slavistiku. Taj veliki propust pokušali su nadoknaditi tek 1984. godine u Institutu za jezik JAZU s pokretanjem izrade *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. (ibidem.)

U Zavodu za lingvistička istraživanja HAZU se također zbog male istraženosti leksika kajkavskih govora prišlo sustavnom prikupljanju građe za rječnik hrvatskih kajkavskih narodnih govora 1985. godine. (ibidem.)

Kajkavština kao slavenski idiom ima dio općeslavenskog leksika s oko 1500 leksema i još toliko slavenskih leksema koji više ne postoje u slavenskim jezicima. Uz dio koji je zajednički svim kajkavskim govorima postoje i određene razlike u govoru i u leksiku što je već objašnjeno na primjeru razvoja specifične leksičke pojave tuđica iz njemačkog i mađarskog jezika. (ibidem.)

7. Značaj i uloga govora u ranoj dobi

Govor je čovjeku, kao spoznajnom i socijalnom biću, imanentan, a razvija se od samog rođenja na temelju naslijeđenih predispozicija, interakcijom i učenjem u socijalnoj okolini. (Tomić, 2003.)

Rano djetinjstvo, od rođenja do šeste godine ili do polaska u školu, period je ranog razvoja i usavršavanja svih djetetovih sposobnosti i vještina kao što su motorika i senzomotorika, a rana predverbalna i verbalna komunikacija odnose se na jezične, socijalne i spoznajne vještine. (ibidem.)

Vrlo je važno znati da se govor razvija već od prvih dana djetetova života kako bismo ga svjesno mogli pratiti, ispravno poticati te se u svakom trenutku uvjeriti da je uredan. Obitelj je najbliže i najprirodnije djetetovo okruženje i zato ima najveću ulogu u procesu razvoja djeteta, uključujući i razvoj govora. Majka svoje dijete poznaje bolje od bilo kojeg liječnika, psihologa i logopeda te ima značajnu ulogu u djetetovu razvoju. Ona mu u prisnom odnosu, uz uvjet da poznaje temeljne zakonitosti dječjeg razvoja, može vrlo mnogo pružiti. (Posokhova, 2008.)

Prema govornom modelu bliskih osoba koje dijete sluša i oponaša moguć je napredak, ali i usporeni razvoj djetetovog govornog aparata i vokabulara. Istraživanja su pokazala kako majke češće vlastiti govor prilagođavaju dobi djeteta što u konačnici može dovesti do stagniranja i usporenog napretka razvoja govora kod djeteta. S druge strane, pokazalo se kako očevi manje koriste takozvani „dječji jezik“ što dijete može bolje pripremiti za buduću komunikaciju sa širom društvenom zajednicom. (Blaži, 1994.)

Mogućnost verbalne komunikacije za malo dijete od velikog je značaja s aspekta spoznaje, socijalizacije i komunikacije, a to mu omogućuje verbalni govor. Komunikacija je kompleksan proces te u suštini predstavlja prijelaz od individualnog ka kolektivnom. Prve komunikacijske funkcije, koje su vidljive već u predverbalnom dobu, su instrumentalna (verbalno traži što mu treba), regulacijska (verbalno utječe na akcije drugih) i interakcijska funkcija (verbalno održava socijalni kontakt). (ibidem.)

Kada je u pitanju malo dijete potrebno je, u pristupu poticanja njegovog razvoja, imati na umu sve segmente kroz koje se on kao jedinka ostvaruje i što ga čini, a to su: 1. zdravlje (fizičko i psihičko), 2. odgoj (sa svrhom postizanja potpunog razvitka osobnosti) i 3. obrazovanje (školovanje i obrazovanje za profesionalni život i rad). (Tomić, 2003.)

Uredan razvoj predverbalne komunikacije, od rođenja do progovaranja prve smislene riječi, iznimno je važan preduvjet za kasniji govorno-jezični razvoj djeteta. Prema tome, govor se, kao što je već spomenuto, ne počinje razvijati prvom riječju nego prvim danom života. A možda još i prije, kada je dijete u majčinoj utrobi i sluša glas svoje majke te ga uči razlikovati od drugih glasova. (Posokhova, 2008.)

Tijekom prve godine života intenzivno se razvija intonacijski element govora u povezanosti s emocijama, gestama i izrazima lica te se priprema glasovna baza govora i razumijevanje. Na temelju toga se pojavljuju prve smislene riječi. (ibidem.)

Već prije pojave prve riječi sa značenjem dijete je razvilo pojam o konstantnosti predmeta, odnosno majke, elementima govora (intonacija, tempo, ritam), gestama, facijalnoj ekspresiji kojima upotpunjuje svoj kapacitet neverbalnog komuniciranja. Dijete je s navršениh godinu dana, pri dolasku u vrtić, steklo predispozicije za prijelaz s neverbalne na verbalnu komunikaciju. Tom procesu ekspresivnog govora pridonosi i pozitivno uspostavljena socio-emocionalna veza odgojitelja s djetetom. Prema tome govor možemo promatrati i u funkciji interakcije s odgojiteljem odnosno u uzročno-posljedičnom odnosu u kojem se govor koristi u poticanju razvoja kao funkcije reguliranja ponašanja. (Čudina-Obradović, 1995.)

Institucionalni rani odgoj i obrazovanje podrazumijevaju namjerno i organizirano djelovanje na temelju razvojnih karakteristika djeteta te primjeni kurikuluma koji počivaju na učenju prirodnim putem kroz raznoliku i obogaćenu igru i projekte koje planiraju odgojitelji poštivajući prvenstveno interese i želje djece. Tek u godini prije polaska u prvi razred svoje opravdanje imaju aktivnosti koje izravno poučavaju, detaljno planiraju sadržaje učenja i uvježbavaju sposobnosti koje su nužne za stjecanje vještina potrebnih za čitanje, pisanje i računanje. Djeca s takvim vještinama, senzibilizirana na školska pravila, imaju početnu prednost u prvom razredu. (ibidem.)

8. Razvoj govora

Većina dojenčadi dolazi na svijet željna i spremna usvajati jezik. Njihove urođene sposobnosti, iako još nisu bili izloženi bogatstvu jezika, su nevjerojatne. Da bi malo dijete ovladalo materinskim jezikom, ne trebaju mu lekcije, posebni poticaji ili upute već samo poticajna govorna okolina. (Apel, Masterson, 2004.)

Većina djece prati sličan put govorno jezičnog razvoja kroz nekoliko stupnjeva u određenim rasponima. Međutim raznolikost u usvajanju jezika je pod utjecajem temperamenta, osobnosti i stilova svakog pojedinog djeteta pa ponekad postoje određena manja ili veća odstupanja te nam je u tom području potrebna fleksibilnost. (ibidem.)

Proces razvoja govora nije jednolik. Faze bržeg razvojnog tempa izmjenjuju se s fazama zatišja, ali i nazadovanja. Da bi dijete ovladalo govorom mora imati organsku osnovu za razvoj govora, tj. mora imati dobar sluh, razvijenu slušnu percepciju, normalnu inteligenciju, dobru govornu motoriku, razvijeno razlikovanje glasova i jezičnu sposobnost. (Andrešić, 2009.)

Krajem prve godine, uz djetetove prve korake, ono izgovara prvu riječ sa značenjem te je ovisno o intonaciji još neko vrijeme upotrebljava kao izraz koji ima više značenja. (ibidem.)

U drugoj godini se fond riječi povećava, najčešće su to imenice kojima imenuje za njega važne osobe i stvari iz okoline. Potkraj druge godine dijete spontano počinje povezivati dvije riječi i stvarati svoje prve rečenice. (Starc, 2004.)

U razdoblju od druge do šeste godine izgovor glasova se „kristalizira“, postaje razumljiv i jasan te gramatički ispravan. Starije predškolsko dijete uspješno vlada govornim sporazumijevanjem s okolinom, ali razvoj govora se nastavlja i dalje. Dijete i dalje nastavlja obogaćivati svoj fond riječi novim riječima te usvajati složenije gramatičke konstrukcije. Tijekom ranog predškolskog razdoblja dijete stvara temelj za ovladavanje daljnjim govorno-jezičnim vještinama – čitanjem i pisanjem. (Posokhova, 2008.)

Postoji način na koji odrasli i starija djeca razgovaraju s malom djecom. Takav način govorenja zovemo govor usmjeren na dijete. Njegova osobitost je muzikalnost, poseban ritam i visina glasa koju koristi osoba prilikom takvog govorenja. (Apel, Masterson, 2004.)

Ljudi su skloni, kad se obraćaju malom djetetu, koristiti jednostavnije riječi i kraće rečenice jer su jednostavnije gramatičke strukture. Na primjer, češće se u razgovoru s bebom može čuti brum-brum nego automobil ili u rečenici „Velika lopta. Crvena lopta. Zakotrljaj loptu.“ umjesto: „Pogledaj ovu veliku crvenu loptu. Hoćeš li je zakotrljati prema meni?. (ibidem.)

Istraživanja govora usmjerenog na dijete pokazala su da odrasli ne koriste taj jezični stil kao svrhu poučavanja jezika već na taj način nastoje povećati prilike za komunikaciju i izraziti privrženost. Utjecaj takvog govora na djecu dvojak. U praksi se pokazalo da su bebe, čije majke su koristile govor usmjeren na dijete, razvile veće samopouzdanje za aktivno sudjelovanje u interakciji. Međutim, s druge strane ako je dijete puno izloženo takvom govoru može imati jezične teškoće i nepravilno usvojen jezik stoga je bolje takav govor izbjegavati. (ibidem.)

Kao što smo već spomenuli dijete jezik uči prvotno u obiteljskoj zajednici od bliskih osoba. Ako se u toj zajednici razgovor odvija na kajkavskom narječju, upravo će takav govor dijete usvojiti te će to biti njegov materinji govor. Dijalekt postaje djetetov prvi govorni sustav te na temelju njega ono usvaja elementarne odnose. Kada dijete ulazi u određenu instituciju, vrtić ili školu, ono na temelju svog zavičajnog govora usvaja standardni hrvatski jezik. Zbog toga je važno da se njegov prvotni, materinji jezik ne zanemari nego naprotiv da se potiče njegovo korištenje. (Hranjec, 2004.)

8.1. Usvajanje i učenje jezika

Prema načinu učenja, jezike kojima se govori, dijelimo na jezike koji se usvajaju, najčešće je to materinski jezik u ranome djetinjstvu, i jezike koji se uče odnosno sve ostale jezike naučene poslije razdoblja ranog razvoja. (Pavličević-Franić, 2005.)

Zanimanja za ovo područje seže u daleku prošlost. Prva znanstvena istraživanja vezana uz pitanja usvajanja jezika i razvoja govora potječu iz 19. stoljeća dok se tijekom 20. stoljeća intenziviraju. (ibidem.)

Predstavnici bihevorista, na čelu s američkim psihologom Skinnerom, jezik smatraju naučenim ponašanjem što znači da se jezik i govor uče imitacijom izričaja odrasle osobe. Ovu tezu nazivamo još i učenje po modelu gdje dijete sluša govorni model i oponaša ono što je auditivno percipiralo. Slijedi pozitivna ili negativna reakcija govornog modela odnosno odraslog na ono što je dijete reklo. Ako je reakcija pozitivna dijete će taj verbalni izričaj češće ponavljati i obrnuto. Tako će, metodom pokušaja i pogriješaka, dijete usvojiti jezične strukture i napredovati u govornom razvoju. (ibidem.)

Nasuprot bihevoristima predstavnici nativističke teorije, čiji predstavnik je američki lingvist Noam Chomsky, tvrde da djeca posjeduju specifičnu kognitivnu i urođenu sposobnost zahvaljujući kojoj mogu usvojiti apstraktan simbolički sustav kao što je jezik, a naposljetku i govor. (ibidem.)

Treća skupina predstavnika kognitivističke teorije također je imala velik utjecaj na promišljanja o procesu usvajanja i učenja jezika. Oni smatraju da je preduvjet za uspješan jezični razvoj razvijeno mišljenje odnosno da je usvajanje jezika moguće u onoj mjeri u kojoj se jezični oblici mogu uklopiti u djetetove postojeće kognitivne pojmove. (Pavličević-Franić, 2005.)

Posljednja je socijalna teorija koja se odnosi na društveni kontekst kao okvir unutar kojeg dijete kodira i dekodira jezični oblik i sadržaj priopćavanja. Drugim riječima, dijete uči jezik kroz uporabu u svakodnevnim komunikacijskim situacijama, ali samo onda kada je za to motivirano. (ibidem.)

Svaka od spomenutih teorija ima svoje prednosti i nedostatke, niti jedna nije u potpunosti točna ni netočna. U potrazi za što točnijim odgovorom najbolji je

multidisciplinarni pristup odnosno uvažavanje sastavnica svih suprotstavljenih teorija. (ibidem.)

Ono što sa sigurnošću možemo reći je to da je sposobnost usvajanja jezika u ranom razvoju određena genetski što dokazuje i činjenica da će sva djeca (osim djece rođene s teškom mentalnom zaostalošću ili oštećenim govornim aparatom) progovoriti i usvojiti materinski jezik bez obzira na vrstu ili prostor u kojem ga usvajaju. (Pavličević-Franić, 2005.)

8.2. Neologizmi

Jezična komunikacija djeci predškolske dobi i mlađe školske dobi omogućuje uspješnu socijalizaciju u određenoj sredini. (Pavličević-Franić, 2005.)

Uključivanjem u vrtić ili školu započinje djetetovo sustavno usvajanje standardnog književnog jezika. Jednostrano normativno dijete, koje poznaje samo svoj prvi materinji jezik naučen kod kuće, dolaskom u odgojno-obrazovnu instituciju postaje nenormativno bilingvalna osoba koja ne poznaje norme standardnog jezika te zbog toga od njih odstupa. (ibidem.)

U svakodnevnoj jezičnoj praksi može se zamijetiti ispreplitanje kodova hrvatskog književnog jezika i njegovih podsustava jer okomito bilingvalno dijete pokušava različito komunicirati s različitim sugovornicima. Upravo neologizmi ili novotvorenice pokazuju razlike između logike i gramatike govora, a njihovo stvaranje i uporaba omogućuje provjeru jezika kao sustava što otvara put daljnjem učenju jezika. (ibidem.)

Neologizmima u ranom djetinjstvu mogu se smatrati sve jezične novotvorbe, novi obrati i gramatičke osobitosti koji predstavljaju nesvjesnu djetetovu stvaralačku aktivnost. Polaskom u vrtić ili školu djeca postaju svjesna koliko je govor njihove nove sredine različit od njihova idioma usvojenog kod kuće. Djeca imaju razvijen osjećaj za jezik pa novonastale riječi ne zvuče besmisleno već su one posljedica logičkog zaključivanja. Na primjer, udaljiti se – izdaleknuti se; utikač – strujakač; napiti se – načajiti se; motika, lopata – kopalica; seljak koji radi na polju - poljak. (ibidem.)

8.3. Višejezična komunikacija

Okomita dvojezičnost je izraz koji se odnosi na više ili manje izražen međuodnos materinskoga govora i standardnoga jezika. Polazeći od kriterija uzajamnog djelovanja razlikujemo *vertikalni bilingvizam* odnosno odnos između različitih dijalektalnih idioma i standardnog jezika unutar istog materinskog jezika i *horizontalni bilingvizam* koji se očituje kao odnos između stranih jezika u kontaktu, na primjer, hrvatski i engleski. Unutar tog sustava prepoznajemo *autonome dvojezičnike* odnosno govorne osobe koje su u djetinjstvu naučile oba jezika i *subordinativni bilingvizam* koji govori kako stupanj ovladanosti materinskim i stranim jezikom nikada nije isti to jest da uvijek postoji primjetna razlika između primarnog i dominantnog materinskog govora i drugog naknadno usvojenog jezika. (Pavličević-Franić, 2005.)

Poštujući djetetov govor i naviknutost na određeni jezični sustav te koristeći zavičajni govor djeteta kao poticaj, a ne pogrješku kod učenja standardnog govora uspjeh ćemo postići konačni cilj odnosno ostvariti svrhu učenja hrvatskoga jezika u sustavu vertikalnog bilingvizma, a to je komunikacijska kompetencija u oba jezična podsustava što jednako tako znači doseg vertikalno bilingvalne normativne razine. (ibidem.)

Ako se u suprotnom, vertikalni bilingvizam ne tretira pozitivno, proces učenja jezika može završiti u horizontalnome bilingvizmu što bi značilo da je dijete standardni jezik usvojilo kao strani ili u nenormativnoj polilingvalnosti odnosno nepotpun, nepravilan i nedovoljan razvoj svih djetetovih jezičnih idioma za uspješnu komunikaciju što još jednom potvrđuje izrazitu važnost poticanja djeteta na govorenje zavičajnim govorom. (ibidem.)

9. Metodologija istraživanja dječjeg jezika

Povijesno gledano, početke traženja odgovora na pitanje odakle potječe jezik možemo naći u doba antičke Grčke. Grčki filozofi su već u 6-5. stoljeću pr. n. e. promišljali o jeziku i stvarali teorije. Herakleitovi sljedbenici zastupali su idealističku teoriju postanka jezika prirodnim putem dok su epikurejci, Aristotel i Demokrit, zastupali teoriju o jeziku kao društvenoj tvorevini. (Kuvač, Palmović, 2007.)

Prvim pravim začetnikom istraživanja dječjeg jezika smatra se Charles Darwin. Darwin je nekoliko godina pisao dnevnik o jezičnom razvoju svojeg sina. 1877. godine taj je dnevnik koji je objavljen kao članak u časopisu *Mind* pod nazivom *A Biographical Sketch of an Infant*. Njegove spoznaje o različitim obilježjima jezika i danas su važeće, premda iscrpnije opisane, te se nalaze u psiholingvističkim knjigama. (ibidem.)

U prvoj polovici 20. stoljeća u Europi je vladao trend dnevničkih studija. Prve dnevnike su vodili roditelji psiholozi ili lingvisti po zanimanju. Jedino i glavno obilježje te metode je zapažanje i zapisivanje jezičnih elemenata, dok se praćenju učestalosti i konzistentnosti nije pridavala pažnja. (ibidem.)

U drugom razdoblju, od 1926. do 1959. godine, istraživanja dnevničko praćenje se smatra nepouzdanim te se pribjegava novim metodama. Bihevoristi uz djecu urednog razvoja paralelno promatraju djecu usporenog kognitivnog razvoja kao i nadarenu djecu. Da bi to bilo moguće potrebno je pratiti velik broj djece pa se to razdoblje naziva razdoblje velikih uzoraka. Naglasak se stavlja na mjerenju obrazaca i njihovih promjena. (Kuvač, Palmović, 2007.)

Nakon bihevorizma dolazi treće razdoblje koje započinje krajem pedesetih godina, a traje još i danas. U njemu dominiraju longitudinalne studije i stvaranje velikih korpusa. Longitudinalne studije kombiniraju najbolje metodološke aspekte, deskriptivne su, kao i dnevničke, ali za razliku od dnevnika imaju metodološku podlogu. Korpusi su pak zbirke eksternaliziranih iskaza, elemenata i izričaja prikupljenih u svrhu proučavanja. Do ovog razdoblja doveo nas je Noam Chomsky koji je pridonio smanjivanju utjecaja bihevorizma te preokrenuo smjer istraživanja ka racionalizmu. (ibidem.)

U Hrvatskoj proučavanje dječjeg jezika nije započelo tako rano, no s obzirom na povijesne okolnosti na našim prostorima u kojima se hrvatski jezik razvijao ne možemo reći da mnogo zaostajemo u istraživanjima. Potreba za pisanjem o dječjem jeziku proizašla je iz krugova psihologa, ali se vrlo brzo proširila i na druge discipline. (ibidem.)

Prvi opis dječjeg jezika u Hrvatskoj dao je Ivan Furlan 1961. godine u doktorskoj disertaciji *Raznolikost rječnika. Struktura govora*. Glavni zaključak tog opisa je da se porast proširivanja rječnika kod djece ostvaruje prije svega kroz povećanje djetetove govorne aktivnosti. (ibidem.)

Najveći broj jezičnih istraživanja proveden je šezdesetih i sedamdesetih godina, međutim ta istraživanja nisu sadržavala pojam jezika već govora. Vladimir Stančić osamdesetih godina prvi počinje naglašavati već naznačenu nepreciznost u tumačenju pojmova jezik i govor. S obzirom na to on određuje dvije discipline koje u središtu istraživanja imaju jedan od tih fenomena. Govor kao oblik ponašanja predmetom je psihologije govora, dok se za proučavanje jezične strukture i procesa usvajanja jezika sintezom metoda i činjenica razvila psiholingvistika. (Kuvač, Palmović, 2007.)

Vrijednost Stančićeva rada kao i njegovih suradnika je u prikazivanju fenomena kao što su jezik, govor, mišljenje, komunikacija u njihovoj međusobnoj ovisnosti, ali i neovisnosti. (ibidem.)

Prva sustavnija praćenja razvoja dječjeg jezika započinju devedesetih godina prošlog stoljeća. U tom razdoblju provedeno je i prvo longitudinalno istraživanje Dušanke Vuletić u kojem se pratilo troje jednojezične djece u spontanim obiteljskim situacijama zbog čega su snimatelji i sudionici najčešće bili roditelji. (Kuvač, Palmović, 2007.)

Većina istraživača, koji nisu roditelji djeteta čiji se jezični razvoj promatra, pribjegava primjeni testova i ljestvica za praćenje jezičnog razvoja koje omogućuju dodatne međujezične usporedbe jer mogu biti oblikovane za opisivanje jezičnog usvajanja u većem broju različitih jezika. (ibidem.)

10. Razumijevanje kajkavskog narječja djece predškolske dobi s kajkavskog govornog područja

S ciljem stjecanja uvida u poznavanje kajkavskih riječi djece predškolske dobi s kajkavskog govornog područja provedeno je istraživanje u Ivanečkom dječjem vrtiću „Ivančice“ te područno odjeljenju Radovan na području Varaždinske županije.

10.1. Problem istraživanja

Prisutnost i upotreba kajkavskih riječi u govoru djece od 5 do 7 godina na području grada Ivanca i to:

1. prepoznaje li govornik pojedinu riječ
2. može li govornik određenoj riječi pridati značenje

10.2. Hipoteza

Pretpostavlja se:

1. da veći dio predloženih riječi djeca razumiju.

10.3. Cilj

Istraživanje je provedeno u cilju stjecanja uvida u današnji položaj kajkavskog jezika u dječjem govoru.

10.4. Metoda

10.4.1. Ispitanici

52 djece 5-7 godina starosti, od kojih 28 djevojčica i 24 dječaka, iz dječjeg vrtića „Ivančice“ Ivanec te područnog odjeljenja u Radovanu u Varaždinskoj županiji.

10.4.2. Materijal

19 kajkavskih riječi iz tri pjesme, „Snieg i vrabec“, „Vrtni ogenj“ i „Žrebička“, iz „Zavičajne čitančice“ Ivice Jembriha prema kriteriju veće zastupljenosti u svakodnevnom govoru odraslih govornika.

Snieg i vrabec

Milijardee
bieli muh,
bieli čmel,
a ni jena ne brenči.

Ja lačen vrabec
kak nej klel:
tulike muh,
a ni jena ne brenči!
Zmržnjena tihoča.
Negda-negda veter zakriči.

Muhe se splašiju, zdigneju se v zrak, klance
zprašiju – zgine saki trag.

Vse to luče lačen vrabec, tič škodič i špotanec: -Pak
bum z najža moral krasti, vražji sniežni tanec!

Vrtni ogenj

-Senjal sem žerjafku
i kak nekaj zujiii.
Otpri, mama, oblok: vu vertu ogenj goriii!
-Sineeek, nie ogenj:
jorgovaniiii!
Si su se rascveli: oženiti bi te šteli...

Žrebička

Grive kak kmica,
noge kak strah;
hitra kak lesica -
vidiš same prah.

Zajček kak brat
ima ju rad.
Detelju jim ženje
nebeski srp,
mesec mlad.

Njen gizdavi vrat,
kak trs hvijeni,
gda sonce prejde spat,
vu rose je hmiveni.

10.4.3. Instrumenti

Popis riječi:

1. brenčati – zujati
2. čmela – pčela
3. detelja – djetelina
4. hmiveni – umiven
5. hvijeni – svinuti
6. ima ju rad – voli je
7. lačen – gladan
8. lesica – lisica
9. lukati – gledati
10. najže – tavan
11. oblok – prozor
12. senjati – sanjati
13. si – svi
14. škodič – štetočina
15. šteti – htjeti
16. tanec – ples
17. zajček – zec
18. žerjafka – žeravica
19. žrebička – ždrijebe

10.5. Okolnosti istraživanja

Istraživanje je provedeno tijekom 2019. godine u dječjem vrtiću „Ivančice“ u Ivancu i područnom odjeljenju u Radovanu.

Primijenjena su metodička načela u radu s djecom gdje je odgojiteljica djeci čitala svaku od tri pjesme, nakon čega je svako dijete pojedinačno na temelju konteksta u pjesmi i/ili dodatnim pojašnjavanjem određenih riječi davalo svoje odgovore.

10.6. Rezultati istraživanja

Nakon provedenog istraživanja dobiveni su sljedeći rezultati:

Tablica

REDNI BROJ	BROJ RIJEČI	POSTOTAK POZITIVNIH ODGOVORA
1.	13	100%
	17	100%
2.	7	96,15%
3.	8	88,46%
4.	15	80,77%
5.	11	76,92%
6.	2	73,07%
7.	4	65,38%
8.	1	61,54%
9.	12	57,69%
10.	3	53,85%
11.	9	50%
12.	16	42,31%
13.	5	38,46%
14.	6	34,62%
	10	34,62%
15.	18	23,08%
16.	19	15,38%
17.	14	0%

Na temelju dobivenih i prikazanih podataka možemo zaključiti da većina djece prepoznaje i razumije predložene riječi, konkretno njih 57,29%. Većini od te djece bilo je potrebno dodatno pojasniti i staviti riječ u neki drugi kontekst kako bi ih prepoznali. Neki od njih su izjavili da su već negdje čuli određene riječi, ali nisu znali njihovo značenje. Kao što je vidljivo iz tablice, niti jedno dijete nije prepoznalo

riječ škodič (br. 14), samo 15,38% djece riječ žrebička, 23,08% djece riječ žerjafka, 34,62% riječi ima ju rad i najže. Nadalje 38,46% djece prepoznalo je riječ hvijeni, 42,31% riječ tanec, a 50% riječ lukati. 53,85% djece prepoznalo je riječ detelja, 57,69% senjati, 61,54% brenčati, 65,38% hmiveni, 73,07% čmela, 80,77% šteti, 88,46% lesica, 96,15% lačen, a svi su razumijeli riječi si i zajček.

Možemo zaključiti da se hipoteza koja je postavljena na početku istraživanja ispostavila točna odnosno da većina ispitanе predškolske djece s kajkavskog govornog područja razumije kajkavske riječi i to u postotku od 57,29%. Ispostavilo se da je više od 50% djece prepoznalo 12 od ukupno 19 riječi što je 63,16%.

Međutim, s obzirom na to da je istraživanje provedeno u Hrvatskom zagorju te da djeca koja su sudjelovala u istraživanju većinom nisu iz grada već iz okolnih seoskih naselja ovi podaci daju nam do znanja kako se „kaj“ polako gubi.

Svaki jezični sustav podložan je promjenama, pogotovo u govornim ostvarenjima pa je jasno da predmet ovog istraživanja – kajkavski govor djece s kajkavskog govornog područja – pokazuje višestruke odmake od govora prethodnih naraštaja.

Kajkavski govor postao je podložan promjenama i štokavizaciji kao posljedici društvenih promjena, utjecaja hrvatskog standardnog jezika obrazovanjem, medijima, kulturom i mnogim drugim. (Velički, Velički, Vignjević, 2009.)

Mnogi kajkavci počeli su se sramiti svog kajkavskog govora na kojem su odrasli, a kad se pojavljuje na televiziji i u medijima općenito sveden je na razinu vica. U razgovoru s djecom došlo se do spoznaje kako roditelji s kajkavskog govornog područja velikim dijelom ne govore kajkavskim jezikom kad razgovaraju s djecom što rezultira nepoznavanjem kajkavskog narječja djece s kajkavskog govornog područja. Upravo je predškolsko razdoblje ono u kojem djeca usvajaju jezik koji se odvija u njihovoj neposrednoj blizini. Ako želimo spasiti kaj, borbu za njegov opstanak trebamo započeti učenjem i njegovanjem kajkavskog narječja kod djece od najranije dobi. (Hranjec, 2004.)

11. Uloga odgojitelja

Odgojitelj je stručno osposobljena osoba koja promišlja odgojno obrazovni proces i provodi odgojno-obrazovni rad s djecom koji potiče njihov razvoj. Učenje i razvoj djeteta, gdje dijete u interakciji s okolinom izgrađuje svoje znanje, moralnu i intelektualnu autonomiju, su na prvom mjestu. (Čudina-Obradović, 1995.)

Odgojitelji djece kajkavaca imaju posebnu odgovornost da njeguju dječji zavičajni govor, a ne da ga u potpunosti izbace i govore djeci da njihov govor nije dobar te da moraju govoriti književnim jezikom. Također, moraju poštovati didaktička načela od bližeg prema daljem, od poznatog prema nepoznatom, a u ovom slučaju od djetetovog narječja prema usvajanju normativnog književnog jezika. Gledano s tog kuta, narječje neće biti zapreka već most u usvajanju „pravog“ govora. Njegovanje i korištenje kajkavskog, ali i svih hrvatskih dijalekata u vrtiću, školi i široj zajednici ne znači separatizam niti predstavlja opasnost za cjelovitost hrvatskoga korpusa. Naprotiv, time bi se postigla kohezija, bogatstvo u različitosti. (Hranjec, 2004.)

Upravo je predškolsko doba presudno u usvajanju govora s kojim je dijete okruženo te koje je osmišljeno u odgojno obrazovnoj ustanovi. Zanemari li se ili potisne kaj u ovom ranom razdoblju i kasnije će njegovom govorniku, kad bude odrastao zreo čovjek, postati dalek i odbojan. Djeca se i inače smiju kaju pogotovo ako govornik nije iz njihove najuže sredine. Zato bi odgojitelj trebao poznavati lokalni govor kraja da se izbjegnu nesporazumi. (ibidem.)

Važno je prilikom obraćanja djetetu govoriti pravilno i razgovijetno i ne oponašati dječji govor već obogatiti svoj govor većom melodičnošću. Kako bi dijete pravilno naučilo izgovor prema uzoru odraslih, njihov mu govor mora biti razumljiv i jasan. Stoga odgojitelj djeci mora biti dobar govorni uzor. Ako odrasli tepaju djetetu jer misle da ono ne razumije drugačiji govor, ne mogu se razviti pravilne govorne sposobnosti, a djetetov izgovor se zadržava na infantilnoj razini što se nakon pete godine djetetova života smatra ozbiljnim poremećajem izgovora. (Posokhova, 2008)

Odgojitelj u prevenciji jezično-govornih poremećaja mora paziti na izražajan govor i pravilan izgovor, treba imenovati sve čime je dijete okruženo i opisivati

radnje koje obavlja s djecom, slušati sa zanimanjem sve što mu dijete govori, ne ispravljati dijete već ponoviti za njim pravilno riječ koju je reklo krivo. Ako dijete upotrijebi kajkavsku riječ odgojitelj bi tu riječ trebao ponoviti na književnom jeziku kako bi na taj način djetetu dao do znanja da su obje riječi točne i pravilne, ali objasniti djetetu u kojem kontekstu i okruženju se koja riječ koristi. Također, odgojitelj treba nadograđivati i proširivati djetetovu rečenicu, a ne završavati umjesto njega. Iznimno je važno djetetu postavljati pitanja i poticati dijete da i ono pita. (Andrešić, 2009.)

Najvažnija zadaća rane faze učenja jezika je razvoj komunikacijskih sposobnosti, a ne učenje gramatičkih pravila zato se proces učenja jezika mora prilagoditi tom cilju u smislu organizacije, sadržaja, metoda i oblika rada. Svaki drugi pristup, kod djece rane predškolske dobi, bit će kontraproduktivan i stvoriti otpor prema vlastitome materinskom jeziku. (Pavličević-Franić, 2005.)

Igra je najvažnija aktivnost djetetova života koja ga prati u svim životnim razdobljima. Učenje kroz igru glavna je odlika učenja u ranoj predškolskoj dobi. Djeca tim putem najlakše uče o sebi, drugima i svijetu koji ih okružuje. Oni kroz igru eksperimentiraju s pravim životnim ulogama i uvježbavaju svoje vještine koristeći maštu i kreativnost. Postoji mnogo igara koje su osmišljene upravo da bi se razvijao dječji govor. Odgojitelji bi takve igre trebali uvrstiti u svakodnevne aktivnosti djece u vrtiću. (Posokhova, 2008.)

Svrha dijalektalnih sadržaja u aktivnostima s djecom je osvještavanje o njihovoj ulozi u komunikacijskoj i stvaralačkoj praksi i njihovom odnosu prema standardnom jeziku. (Turza-Bogdan, 2008.)

Kajkavski dramski tekst otvara mnogobrojne mogućnosti povezivanja jezika s ostalim područjima kao što su likovni, glazbeni, scenski, jezično izražavanje, medijska kultura. Prilikom usvajanja jezika provode se metodički postupci čitanja, slušanja i govorenja pa i pisanja. Djeca imaju mogućnost scenskog izvođenja tog teksta prilikom kojeg repliciraju i/ili dodaju određene situacije i likove iz svoj mašte čime produbljuju i obogaćuju svoje znanje o jeziku. (ibidem.)

Usmeni književni dramski oblici, kao što su igre s pjevanjem, postoje u različitim oblicima u mnogim kajkavskim krajevima. Prilikom uvođenja i upoznavanja

odabrane igre s djecom potrebno je djecu primjerenim postupcima motivirati te provjeriti postoje li manje poznate riječi te ih objasniti. (ibidem.)

Koristeći tekstove na narječju kao pomoć kod usvajanja jezičnog standarda, potičemo djecu na svijest o kulturološkoj, sociološkoj i emocionalnoj vrijednosti hrvatskog jezika sa svim njegovim narječjima. (Turza-Bogdan, 2008.)

12. ZAKLJUČAK

Ovim radom sam željela pobliže istražiti razumiju li današnja djeca s kajkavskog govornog područja kajkavski jezik i koliko te na temelju toga dobiti određeni uvid u situaciju je li u današnje vrijeme kajkavski jezik zastupljen kao govoreni jezik u obiteljima iz Hrvatskog Zagorja.

Moja hipoteza da današnja predškolska djeca koja žive na kajkavskom govornom području znaju i razumiju kajkavske riječi pokazala se točna međutim ne u onom postotku u kojem sam očekivala s obzirom na to da većina ispitanice potječe iz seoskih obitelji. Iz razgovora s djecom utvrdila sam da kajkavskim jezikom u obiteljima s kajkavskog govornog područja govori mali broj odraslih, njihovih roditelja i bližih rođaka, od kojih su to najčešće najstariji članovi, djedovi i bake. Roditelji su skloni predrasudama kako kajkavski jezik nije pravilan te iako većina njih s drugim odraslim osobama razgovaraju kajkavski, s djecom razgovaraju na književnom jeziku. Također je žalosno bilo čuti da nekoj djeci i njihovoj braći, roditelji ne dopuštaju da i oni sami govore mjesnim govorom već ih ispravljaju da govore pravilnim književnim jezikom ne znajući da time odmažu djetetovom govornom razvoju. Pretpostavljam da je to uzrok mojeg iskustva s djecom na početku istraživanja prilikom čitanja pjesama na dijalektu kada su ostali začuđeni te su se počeli podsmjehivati.

Jezično izražavanje neophodan je način komuniciranja u svakodnevnom životu čovjeka. Dijete svoje govorne sposobnosti najprije uči u obitelji gdje razvija svoju predverbalnu komunikaciju koja je važan preduvjet za kasniji govorno-jezični razvoj djeteta. Ako dijete raste u obitelji u kojoj se govori kajkavskim narječjem upravo će taj govor ono usvojiti te će to biti djetetov prvi odnosno materinski govor. Dijete oko prve godine života izgovara prvu smislenu riječ te ono pri dolasku u vrtić ima predispozicije za prijelaz s neverbalne na verbalnu komunikaciju. U tom procesu prijelaza i daljnjeg razvoja govora djeteta važnu ulogu ima odgojitelj koji djeci mora biti dobar standardni uzor jer oni, kao što znamo, uče oponašanjem. Danas znamo da dijete na temelju prvog naučenog materinjeg govora usvaja standardni književni jezik. Odgojitelj ima veliku ulogu u poticanju razvoja oba govora, a ne zanemarivanju narječja i poticanju isključivo govora na književnom jeziku pogotovo zbog činjenice da takav pristup vodi ka horizontalnom bilingvizmu ili nenormativnoj

polilingvalnosti odnosno usvajanju standardnog jezika kao stranog i nepravilan razvoj svih djetetovih idioma za uspješnu komunikaciju.

Stoga smatram da bi svaki odgojitelj u svoj rad trebao uključiti aktivnosti vezane za učenje i proširivanje znanja i vokabulara kako književnog tako i zavičajnog govora onog mjesta iz kojeg djeca dolaze. Na taj način djetetu dajemo samopouzdanje, ne podcjenjujemo već njegujemo bogatstvo različitosti govora i doprinosimo djetetovom cjelokupnom razvoju.

Rano djetinjstvo, od rođenja do polaska u školu, razdoblje je najvećih djetetovih mogućnosti te ga je u tom periodu potrebno poticati da razvije sve svoje sposobnosti, da nauči njegovati svoju kulturu i da se ponosi svojim porijeklom i govorom kojeg će samo tako željeti prenijeti na buduće generacije i očuvati ga da ne padne u zaborav.

Literatura

Andrešić, D. (2009). *Najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi – priručnik za roditelje, odgojitelje, pedijatre i sve koji prate razvoj djece*. Hrvatsko logopedsko društvo. Zagreb: Sekcija predškolskih logopeda grada Zagreba.

Apel, K, Masterson, J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do šeste godine*. Lekenik: Ostvarenje.

Blaži, D. (1994). *Utjecaj okoline na razvoj govora u djece*. Defektologija, Vol. 30 No. 2, str. 153-161; <https://hrcak.srce.hr/108627>. (18.5.2019.)

Čudina-Obradović, M. (1995). *Psihološka utemeljenost institucionalnog predškolskog odgoja*. Zagreb: Napredak.

Hranjec, S. (2004). *Govor đaka kajkavca*. Vol. 21 No 1, str. 57-63; Govor, <https://hrcak.srce.hr/173961>. (18.5.2019.)

Jembrih, I. (2007). *Zavičajna čitančica*. Zagreb: Sretna knjiga.

Kuvač, J, Palmović, M. (2007). *Metodologija istraživanja dječjeg jezika*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Lisac, J. (1996) *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb: Matica hrvatska.

Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike*. Zagreb: Alfa.

Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Buševac: Ostvarenje d.o.o.

Puškar, K. (2015). *Čiji je kaj?: narječje između prihvaćanja i odbijanja*. Slavia Centralis, VIII/2, str. 20-35; https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/18768/02_SCN_2_2015_Puskar.pdf. (18.5.2019.)

Starc, B, Čudina-Obradović, M, Pleša, A, Profaca, B, Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Tomić, Z. (2003). *Komunikologija*. Beograd: Čigoja štampa.

Turza-Bogdan, T. (2008). *Kajkavski dramski tekst u funkciji učenja jezika*. Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture, God. VI, br. 2; https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=64415. (18.5.2019.)

Velički, V, Velički, D, Vignjević, J. (2009). *Razumijevanje germanizama u govoru djece rane dobi na širem zagrebačkom području*. Odgojne znanosti, Vol.11 No. 2 (18) <https://hrcak.srce.hr/48445>. (18.5.2019.)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

UČITELJSKI FAKULTET

Izjava o samostalnoj izradi rada

Ja, Lucija Huđ, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor završnog rada pod naslovom *Razumijevanje kajkavskog narječja djece predškolske dobi s kajkavskog govornog područjate* da u navedenome radu nisu na nedozvoljen način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

Lucija Huđ

Zagreb, srpanj 2019.